

Tomasz Dreikopel

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Warmia and Mazury University
in Olsztyn

**PUBLIKACJE Z ZAKRESU HISTORII MEDYCyny
STAROŻYTNEJ NA ŁAMACH CZASOPISMA
„ARCHIWUM HISTORII I FILOZOFII MEDYCyny”
W LATACH 1933–1938**

**Publications in the History of Ancient Medicine
in „Archives of the History and Philosophy
of Medicine” between 1933 and 1938**

Słowa kluczowe: historia medycyny antycznej, etyka lekarska w starożytności, Hippokrates, *Corpus Hippocraticum*, Galen.

Key words: history of ancient medicine, medical ethics in antiquity, Hippocrates, *Corpus Hippocraticum*, Galen.

Streszczenie

Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na prace, które ukazały się drukiem w latach 30. XX w. na łamach „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” i dotyczyły dziejów medycyny antycznej. Inicjatorem takiej tematyki badawczej był założyciel i długoletni redaktor tego periodyku Adam Wrzosek (1875–1965), wówczas profesor historii i filozofii medycyny Uniwersytetu w Poznaniu. W kierowanym przez niego zakładzie powstało pierwsze opracowanie: *Poglądy Hippokratesa na etykę lekarską* (1933). Staraniem prof. Wrzoska, który zaproponował współpracę pracującemu na tej samej uczelni prof. Witoldowi Klingerowi (1875–1962), filologowi klasycznemu, zawdzięczamy

Abstract

The aim of this article is to direct the readers' attention to the papers on the history of ancient medicine published in 1930s in “Archives of the History and Philosophy of Medicine” This line of research in the journal was initiated by its founder and longtime editor Adam Wrzosek (1875–1965), who at that time was a professor of history and philosophy of medicine at the University in Poznań. It was in the department which he was the head of where the first paper on Hippocrates's outlook on medical ethics: *Poglądy Hippokratesa na etykę lekarską* (1933). Thanks to the efforts of Professor Wrzosek, who invited Professor Witold Klinger (1875–1962), a classical studies

publikację na łamach „Archiwum” dwóch znakomych przekładów oryginalnych tekstów Hippokratesa oraz Galena. Należy podkreślić, że tematyka wspomnianego powyżej artykułu i tekstów źródłowych pozostawała w ścisłym związku z potrzebą kształtowania etosu lekarza doskonałego jako osoby czystej moralnie, która korzysta z posiadanej wiedzy, mając na uwadze w największym stopniu szeroko pojęte dobro każdego pacjenta.

expert working at the same university, to cooperate, two fine translations of Hippocrates's and Galen's original texts were published in “Archiwum”. It should be stressed that the thematic scope of both the article and the source texts was closely connected with the need to enhance in the minds of the journal's readers, who are mainly the adepts and alumni of medical studies, the ethos of a perfect doctor, an individual who is morally pure and uses his/her expertise taking account of the wellbeing of each patient.

W ogłoszonych drukiem w okresie międzywojennym tomach „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” można odnaleźć zaledwie trzy prace, które bezpośrednio nawiązują do dziejów medycyny antycznej. Należy do nich artykuł *Poglądy Hippokratesa na etykę lekarską* z roku 1933, napisany w Zakładzie Historii i Filozofii Medycyny Uniwersytetu w Poznaniu przez dra Czesława Gogołkiewicza¹. XVI rocznik „Archiwum” zawiera przekład traktatu Hippokratesa *O sztuce [lekar-skiej]*², zaś tom XVII, ostatni z opublikowanych przed wybuchem wojny, tłumaczenie na język polski pisma Galena *Jako lekarz doskonały jest zarazem filozofem*³.

Nie ulega wątpliwości, że inicjatorem takiej tematyki badawczej w wydawanym od 1924 r. periodyku był jego twórca i długoletni redaktor Adam Wrzosek⁴, w tamtym czasie profesor historii i filozofii medy-

¹ „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” (dalej jako AHiFM) 1933, t. XIII, s. 232–251.

² Ibidem, 1936–1937, t. XVI, s. 174–193.

³ Ibidem, 1938, t. XVII, s. 255–266.

⁴ Adam Jan Wrzosek (1875–1965) studiował medycynę na uniwersytetach w Kijowie, Zurychu i Berlinie, gdzie w 1898 r. uzyskał dyplom lekarski. Następnie podjął dalsze studia w znanych ośrodkach uniwersyteckich w Paryżu, Zurychu i Wiedniu, uwieńczone w 1901 r. uzyskaniem na Uniwersytecie Jagiellońskim stopnia doktora wszech nauk lekarskich. Na tej samej uczelni w roku 1906 uzyskał habilitację, a w latach 1910–1920 prowadził tam na Wydziale Lekarskim wykłady z historii medycyny, patologii oraz propedeutyki lekarskiej. W 1920 r. przeniósł się do Poznania, przyjmując stanowisko dziekana Wydziału Lekarskiego powstałego tam uniwersytetu. W latach 1935–1939 prowadził również zajęcia z historii i propedeutyki medycyny, a także etyki i logiki lekarskiej na Uniwersytecie w Wilnie. Niemal przez cały czas zawieruchy wojennej przebywał w Warszawie, praktykując tam jako lekarz i prowadząc tajne nauczanie. Po upadku Powstania Warszawskiego przeniósł się do Krakowa, wykładał tam przez krótki czas historię i filozofię medycyny, a następnie powrócił do Poznania, gdzie od podstaw zorganizował Zakład Historii i Filozofii Medycyny, Zakład

cyny na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu w Poznaniu. To właśnie w kierowanym przez niego zakładzie powstało wspomniane powyżej opracowanie. Z kolei polskie przekłady tekstów Hippokratesa oraz Galena, poprzedzone napisanymi przez redaktora „Archiwum” wprowadzeniami, stanowią efekt współpracy, jaką w tym zakresie nawiązał z profesorem Witoldem Klingerem⁵, kierującym na Uniwersytecie w Poznaniu II Katedrą Filologii Klasycznej.

Antropologii oraz Muzeum Historii Medycyny. Do chwili osta-tecznego przejścia na emeryturę w 1960 r. pracował na stanowiskach docenta i profesora zwyczajnego na Uniwersytecie Poznańskim, a następnie na Akademii Medycznej w Poznaniu. Na imponujący dorobek naukowy prof. Wrzoska składa się ponad 470 publikacji z zakresu antropologii, bakteriologii, medycyny sądowej, onkologii, patologii, pediatrii, a nadto historii i filozofii medycyny oraz propedeutyki i etyki lekarskiej. Oprócz „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” był też długoletnim redaktorem „Wiadomości Antropologicznych” i „Nowin Lekarskich”. Trzykrotnie otrzymał najwyższe uniwersyteckie wyróżnienie – doktorat *honoris causa* Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1929), Akademii Medycznej w Poznaniu (1961) oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1964). Por. Z. Maćkowiak, M. Musielak, *Adam Wrzosek. Życie i działalność*, Poznań 2000; *Polska szkoła filozofii medycyny. Przedstawiciele i wybrane teksty źródłowe*, red. M. Musielak i J. Zamojski, Poznań 2010.

⁵ Witold Klinger (1875–1962) studiował filologię klasyczną na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu w Kijowie, gdzie w 1903 r. uzyskał magisterium. Następnie kontynuował studia z zakresie filologii klasycznej w Monachium. W 1908 r. został zatrudniony na stanowisku docenta w Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Kijowskiego, gdzie w 1911 r. uzyskał stopień magistra nauk filologicznych, odpowiednik stopnia naukowego doktora, który wówczas uprawniał go do objęcia katedry. Z powodu rozmaitych szyskan natury politycznej, których jako Polak nieustannie doświadczał, stanowisko profesora i funkcję kierownika Katedry Filologii Klasycznej otrzymał dopiero w 1917 r. W Kijowie prowadził także wykłady w Polskim Kolegium Uniwersyteckim i aktywnie uczestniczył w pracach Ukraińskiej Akademii Nauk. W 1920 r. przeniósł się na Uniwersytet w Poznaniu, obejmując II Katedrę Filologii Klasycznej. Dopiero na tej uczelni miał sposobność w pełni rozwinać działalność naukową i dydaktyczną, która w największym stopniu dotyczyła badań nad starożytnym folklorem i grecką liryką, co zresztą w znakomitym stopniu ukształtowało charakter prowadzonych na tamtejszym uniwersytecie studiów hellenistycznych. W czasie okupacji hitlerowskiej przebywał w Warszawie, a po zakończeniu działań wojennych powrócił do Poznania, gdzie w dalszym ciągu pozostawał aktywny naukowo, mimo poważnych kłopotów zdrowotnych i amputacji ręki. W bogatym dorobku naukowym prof. Klingera na szczególną uwagę, poza studiami z zakresu antycznego folkloru i etnologii, zasługują jego rozprawy, które poświęcił m.in. greckiej epice, historiografii, tragedii i epigramatowi, a także poezji aleksandryjskiej oraz rzymskiej epoki repu-blikańskiej i augustowskiej. Dał się też poznać jako znakomity tłumacz, przekładając na język polski m.in. *Historię grecką* Ksenofonta, *Listy* Juliana Apostaty, a ponadto szereg traktatów medycznych Hippokratesa i Galena. Por. W. Steffen, *Pamięci Profesora Witolda Klingera*, „Meander” 1962, nr 9, s. 403–406; W. Klinger, *Życiorys własny*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 2015, vol. XXV/2, s. 153–161; *Bibliografia publikacji Prof. Witolda Klingera (1875–1962)*, oprac. H. Paprocki, ibidem, s. 162–200.

Zanim przejdziemy do zwięzłego omówienia będących przedmiotem naszego zainteresowania publikacji, trzeba jeszcze zwrócić uwagę na kilka istotnych elementów, które sprawiają, że ogłoszone na łamach „Archiwum” opracowania ze względu na poruszaną w nich tematykę tworzą w pewnym sensie integralną całość. Swoistym spoiwem, które łączy ze sobą artykuły i przekłady tekstów źródłowych, jest nie tylko osoba Hippokratesa czy też poglądy na etykę lekarską, jakie odnajdujemy w szeregu traktatów składających się na *Corpus Hippocraticum*. O takiej wspólnoty nie przesądza również fakt, że Galen, który w tekście *Jako lekarz doskonały jest zarazem filozofem* bezpośrednio przecież odwołuje się do postaci Hippokratesa, już w starożytności uchodził za znawcę i cieszył się opinią znakomitego komentatora nie tylko autentycznych dzieł swojego poprzednika, ale także innych przedstawicieli jego szkoły. Kwestią, która zdecydowanie wysuwa się na plan pierwszy w opracowaniu Gogołkiewicza, a tym samym wpływa w pewnym stopniu na wybór tekstów źródłowych, jest potrzeba kształtowania wśród czytelników „Archiwum”, a grono to stanowili przecież głównie adepci albo absolwenci medycyny, określonego etosu lekarza doskonałego jako człowieka wartościowego moralnie, który korzysta ze zdobytej wiedzy, kierując się przede wszystkim dobrem każdego pacjenta.

Wśród wspomnianych publikacji za najbardziej interesującą i wartościową należy uznać pracę z roku 1933, której zasadniczym celem jest przedstawienie czytelnikom na podstawie informacji zawartych w *Corpus Hippocraticum*, pewnego katalogu wartości moralnych i zasad postępowania, jakie uważano za obowiązujące w starożytnej sztuce lekarskiej. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, że o ile pierwsza część studium nie odzwierciedla obecnego stanu naszej wiedzy w tym zakresie⁶,

⁶ Aktualny stan badań na temat życia i działalności Hippokratesa oraz zachowanych pod jego imieniem pism medycznych, które składają się na *Corpus Hippocraticum*, kwestii ich autentyczności i chronologii w sposób wyczerpujący przedstawili w swoich opracowaniach R. Turasiewicz, *Pisma medyczne: Corpus Hippocraticum (Literatura Grecji starożytnej)*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, t. II, s. 491–504) i M. Wesoly, *Po co nam dziś Hippokrates?* (Hippokrates, *Wybór pism*, przełożył, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył M. Wesoly, Warszawa 2008, t. I, s. 11–42). Wspomniany wybór pism Hippokratesa zawiera znakomite, a przede wszystkim odpowiadające wymogom współczesnej polszczyzny przekłady *Przysięgi*, a także czterech innych traktatów: *O dawniejszym lecznictwie*, *O sztuce [lekarskiej]*, *O świętej chorobie*, *O naturze człowieka*. Wspomnieć w tym miejscu trzeba jeszcze tłumaczenia trzech innych pism, które w latach 90. XX w. ukazały się w AHiFM w przekładzie W. Maciejewskiego, tj. *O naturze człowieka* (1992), *O oddechach* (1995) oraz *Listy perskie* (1994), a także opublikowaną wraz z tekstem oryginalnym translację *Aforyzmów*, przełożył i opracował K. Głombiowski, Gdańsk 2013.

o tyle rozważania składające się na część drugą, w której autor, w pełni wykorzystując materiał źródłowy, zreferował poglądy antycznego poprzednika i innych reprezentantów jego szkoły na temat etyki lekarskiej, w niczym nie straciły na aktualności. Dziś jeszcze z powodzeniem można polecać ich wnikliwą lekturę zarówno studentom, jak i rozpoczynającym praktykę lekarską absolwentom medycyny⁷.

Artykuł Gogołkiewicza powstał, jak już wspomniano, w wyniku gruntownej analizy całości tekstów, które składają się na *Corpus Hippocraticum*. Autor dokonał starannej selekcji źródeł, koncentrując się przede wszystkim na traktatach, w których porusza się tematykę etyki, obowiązków, powołania oraz zawodu lekarza. Jako podstawowe w tej materii słusznie wymienił *Przysięgę (Iusiurandum)*, *Przykazanie (Lex)*⁸, *Zalecenia (Praeceptiones)*, a ponadto traktaty *O lekarzu (De medico)* i *O należyтым usposobieniu [lekarza] (De habitu decencie)*. Trzeba jednak zaznaczyć, że w omawianej publikacji odnajdujemy odwołania także do innych dzieł, m.in. *O warsztacie lekarza (De officina medici)*, *O sztuce [lekarskiej] (De arte [medica])* i traktatu *O dawniejszym leczeniu (De vetere medicina)*. Szczególnie cenna pozostaje część omawiająca materiał zaczerpnięty z tekstów źródłowych, które nadal nie mają polskiego przekładu, pozostając dostępne tylko w greckim oryginale bądź tłumaczeniach na inne niż polski języki nowożytne⁹.

Przyjęty przez Gogołkiewicza *modus operandi* zaowocował znakomitą i, na co trzeba raz jeszcze zwrócić uwagę, nadal w pełni warto-

⁷ Należy dodać, że poza rozważaniami Gogołkiewicza, jeśli chodzi o szczegółowe opracowania w języku polskim, które przybliżają czytelnikowi najistotniejsze koncepcje i założenia medycyny hippokratejskiej, można wskazać jedynie artykuł B. Bujalowskiej, *Hippokrates i jego recepcja w dziejach medycyny w Polsce: wybór materiałów z sesji naukowej, Toruń 12–13 września 1980 r.*, (w:) *Wkład starożytności, średnio-wieczna i renesansu w rozwój nauk medycznych*, red. W. Wróblewski, Toruń 1983, s. 32–43, obszerne uwagi na temat *Corpus Hippocraticum* w monografii A. Bednar-czyka, *Medycyna i filozofia w starożytności*, Warszawa 1999, s. 89–285, a w szczególności studium M. Wiszowatej, *Schludny wygląd, nienaganne obyczaje, czysta wiedza – idealny obraz antycznego lekarza*, (w:) *Czystość i brud. Higiena w starożytności*, red. W. Korpalska, W. Ślusarczyk, Bydgoszcz 2013, s. 309–321.

⁸ Cały tekst zarówno *Przysięgi*, jak i *Przykazania* w polskim przekładzie dr Gabrieli Pianko znalazł się w artykule Gogołkiewicza, s. 240–241 oraz s. 245–245, przyp. 26. Por. pierwotny tłumaczenia, (w:) W. Szejnach, *Przysięga i Przykazanie Hippokratesowe*, Warszawa 1931, s. 41–42.

⁹ Polskiego tłumaczenia nie doczekały się jak dotąd pisma *De medico*, *De habitu decencie* i *De officina medici*. W tym zakresie korzystał Gogołkiewicz przede wszystkim z opublikowanego jeszcze pod koniec XIX w. niemieckiego przekładu R. Fuchsa. Por. *Hippokrates Sämtliche Werke ins Deutsche übersetzt R. Fuchs*, Bd. I–III, München 1895–1900.

ściową rekonstrukcją kodeksu etyki lekarskiej, który obowiązywał w szkole hippokratejskiej. Nie ma w tym miejscu potrzeby, aby szczegółowo streszczać całość spostrzeżeń autora, jakie w interesującym go zakresie poczynił w swoim opracowaniu. Wypada jednak, zachęcając czytelnika do zapoznania się z omawianą publikacją, wskazać, że wypracowany w czasach antycznych wizerunek lekarza doskonałego pozostaje tożsamy z aktualnie obowiązującą wykładnią prawną, a zwłaszcza moralną w tej materii. Zagadnienia, które, jak to wynika z rozważań Gogółkiewicza, pozostawały w orbicie zainteresowań najwybitniejszych reprezentantów środowiska medycznego starożytności, związane m.in. z dobrem oraz ochroną życia pacjentów jako wartościami nadrzędnymi, unikaniem uporczywej terapii, swobodnym dostępem do pomocy lekarskiej, także bezpłatnej, zachowaniem tajemnicy zawodowej i bezwzględnym poszanowaniem godności pacjenta, niezmiennie wywołują ożywione dyskusje podczas kongresów lekarskich czy obrad różnego rodzaju gremiów etycznych i bioetycznych.

W ścisłym związku z tematyką wspomnianego powyżej artykułu pozostają, jak już wspomniano, opublikowane w t. XVI i XVII „Archivum” przekłady dzieł Hippokratesa i Galena. Fakt, że w dziełach tych obaj greccy autorzy poruszają *explicite* problematykę oscylującą wokół właściwego wykonywania profesji lekarskiej, a przy tej sposobności rozpatrują również szereg kwestii związanych z właściwą postawą moralną każdego sługi Asklepiosa, nie jest jednak jedynym argumentem, który uzasadnia zamieszczenie polskich tłumaczeń antycznych klasyków medycyny na łamach interesującego nas tutaj czasopisma. Szereg powodów, które niejako legły u podstaw takiej decyzji, przedstawił wyczerpująco sam redaktor periodyku, prof. Adam Wrzosek, który, przypomnijmy, jest autorem wstępów poprzedzających zarówno przekład uznawanego za autentyczny tekst Hippokratesa traktatu *O sztuce [lekarskiej]*, jak i pisma Galena *Jako lekarz doskonały jest zarazem filozofem*. Wrzosek zwrócił uwagę przede wszystkim na znikomą ilość polskich przekładów pism, które zachowały się w *Corpus Hippocraticum*. Wspominał wprawdzie o opublikowanych w II połowie XIX w. przekładach pism pochodzących z tego zbioru, których autorami byli znakomici historycy medycyny, Henryk Łuczkiwicz (1826–1891), profesor Szkoły Głównej, a potem Uniwersytetu Warszawskiego¹⁰, i Józef Oettinger (1818–1895), profesor Uniwersytetu Jagielloń-

¹⁰ W 1864 r. H. Łuczkiwicz ogłosił przekład *Aforyzmów, Rokowań i Przysięgi*, a w 1890 r. *Przykazanie* i traktaty *O powietrzu, wodach i okolicach* oraz *O lecznictwie pierwotnym*.

skiego¹¹, zgłosił jednak do wspomnianych tłumaczeń szereg uwag, sugerując wprost, że wymagają one co najmniej starannej korekty, usunięcia różnych niedokładności, a następnie ponownej publikacji. Gdyby zaś liczba uchybień w przekładach Łuczkiwicza i Oetinngera okazała się zbyt duża należy, zdaniem redaktora „Archiwum”, podjąć prace nad przygotowaniem nowego tłumaczenia. Przy okazji dość konkretnie sprecyzował, kto ewentualnie – rzecz jasna, w ścisłej współpracy ze środowiskiem lekarskim – może podjąć się tego rodzaju zadania, a jego stanowisko w tej kwestii należy tutaj szerzej zacytować: „przekładaniem z języków starożytnych pism treści lekarskiej powinni zajmować się wyłącznie filolodzy, a nie historycy medycyny, chociażby nawet dobrze języki starożytne posiadali [...], bo nie będą mogli w tej mierze, co filolodzy, zająć krytycznego stanowiska wobec tekstu oryginału i trudniej unikną popełniania błędów wskutek niedostatecznej znajomości różnych subtelności językowych greczyzny. [...] bynajmniej przez to nie chcę zupełnie usunąć lekarzy od współpracy z filologami w tych rzeczach. Ta współpraca nie tylko jest potrzebna, ale i konieczna, gdy chodzi o terminologię lekarską, której filolodzy – nie lekarze nie znają. Ale tylko do tego jednego punktu powinna się ta współpraca ograniczyć”¹². Przywołana opinia prof. Wrzoska pozwala wystarczająco wyjaśnić fakt pojawienia się w redagowanym przezeń czasopiśmie działu poświęconego przekładom klasyków medycyny, nie pozostawia również wątpliwości co do powodów nawiązania ścisłej współpracy w tym zakresie ze wspomnianym już filologiem klasycznym, prof. Klingeringem¹³.

Pierwszym z ogłoszonych drukiem w „Archiwum” tekstów źródłowych jest zaledwie kilkustronicowy, złożony z trzynastu krótkich rozdziałów, traktat *O sztuce [lekarskiej]*, który syntetycznie przedstawia najważniejsze zagadnienia związane z wykonywaniem praktyki medycznej, stanowiąc zarazem apologię medycyny i merytoryczną polemikę z szeregiem zarzutów wysuwanych przez zwolenników poglądu, że dyscyplinie tej nie powinno nadawać się rangi sztuki (τέχνη)¹⁴. W tekście traktatu, co zasługuje na uwagę, pojawia się także tematyka doty-

¹¹ J. Oetinnger w 1880 r. opublikował polskie tłumaczenie traktatu *O powietrzu, wodach i okolicach*.

¹² AHiFM 1936–1937, t. XVI, s. 178–180.

¹³ Należy dodać, że już po wojnie opublikowano na łamach „Archiwum” kolejne z przygotowanych przez Klingera tłumaczenie traktatu *O chorobie świętej*, ibidem, 1939–1947, t. XVIII, s. 290–294; 1948, t. XIX, s. 238–248.

¹⁴ Obszerną analizę tematyki poruszonej w traktacie *O sztuce [lekarskiej]* przynosi wstęp M. Wesolego do jego własnego przekładu tego traktatu. Por. Hippokrates, *Wybór pism*, s. 97–103.

kająca aktualnych problemów z zakresu etyki lekarskiej, takich jak zagadnienie odpowiedzialności lekarza oraz pacjenta w przypadku, gdy kuracja zakończyła się zgonem chorego, czy kwestia zasadności odmowy zastosowania zabiegów medycznych w przypadku chorób nieuleczalnych.

Z kolei powodem, który w największym stopniu przesądził o wyborze i publikacji w czasopiśmie przekładu drugiego ze starożytnych źródeł, tj. tekstu Galena *Jako lekarz doskonały jest zarazem filozofem* (*Quod optimus medicus sit quoque philosophus*), był brak chociażby jednego tłumaczenia na język polski któregośkolwiek z medycznych pism tego autora¹⁵. W tym niewielkim traktacie z zakresu filozofii medycyny nie tylko odnajdujemy bezpośrednie odwołania do poglądów Hippokratesa i jego szkoły, ale też wiele refleksji poświęconych ideałowi lekarzowi, co pozwala traktować formułowane przez Galena uwagi jako pewnego rodzaju uzupełnienie stanowiska jego poprzednika. Warunkiem *sine qua non*, który daje adeptom medycyny sposobność zyskania miana tytułowego lekarza doskonałego (*optimus medicus*), jest przede wszystkim odebranie należytego wychowania oraz wykształcenia, przy czym największy nacisk winno kłaść się nie tyle na samą znajomość, ile rzeczywiste praktykowanie zasad etyki życiowej i zawodowej.

Wszystkie pokrótce omówione publikacje z zakresu historii medycyny starożytnej, które ukazały się drukiem na łamach „Archiwum”, tworzą, jak już wspomniano, integralną całość zarówno z uwagi na tematykę związaną z postulowanym już w starożytności etosem lekarza idealnego, jak i ze względu na ukazanie pewnej ciągłości czasowej i kulturowej świata antycznego: od Hippokratesa począwszy poprzez powstałe w różnym czasie pisma zawarte w *Corpus Hippocraticum*, kończąc na Galenie, który rozwinął poglądy prekursora medycyny.

¹⁵ Do chwili obecnej sytuacja ta nie uległa, niestety, znaczącej poprawie. Jeśli chodzi o polskie przekłady pism medycznych Galena można wskazać jedynie kolejne tłumaczenie wspomnianego wyżej traktatu *Dobry lekarz jest jednocześnie filozofem*, przekł. M. Szarmacha, „Filomata” 1990, nr 4, s. 449–458, oraz dziełka *De victu attenuante*, przekł. J. Muszyńskiego, AHiFM 1982, t. XLV, s. 61–75. Zdecydowanie lepiej przedstawia się literatura, która odzwierciedla stan prowadzonych w Polsce badań nad życiem i twórczością tego autora. W interesującym nas zakresie trzeba wymienić uwagi poświęcone Galenowi w opracowaniu K. Korusa, *Nauka i studia nad filozofią*, (w:) *Literatura Grecji starożytnej*, t. II, s. 895–905, i artykuł Z. Abramowiczówny, *Filozofia i medycyna u Galena*, (w:) *Wkład starożytności, średniowiecza i renesansu w rozwój nauk medycznych*, s. 7–12. Na szczególne podkreślenie zasługuje monografia A. Bednarczyka, *Galen. Główne kategorie systemu filozoficzno-lekarskiego*, Warszawa 1995.

Co jednak pozostaje najważniejsze, to fakt, że podejmowana w nich, a co istotne nadal aktualna w środowisku lekarskim problematyka uzasadnia konieczność prowadzenia dalszych pogłębionych studiów nad antyczną medycyną i filozofią medycyny, jak też obszernie zachowaną, a w zakresie komentowanych przekładów na język polski nadal w niewielkim tylko stopniu wykorzystaną spuścizną literacką starożytności.

Literatura

- Abramowiczówna Z., *Filozofia i medycyna u Galena*, (w:) *Wkład starożytności, średniowiecza i renesansu w rozwój nauk medycznych*, red. W. Wróblewski, Toruń 1983, s. 7–12.
- Bednarczyk A., *Galen. Główne kategorie systemu filozoficzno-lekarskiego*, Warszawa 1995.
- Bednarczyk A., *Medycyna i filozofia w starożytności*, Warszawa 1999.
- Bibliografia publikacji Prof. Witolda Kilngera (1875–1962)*, oprac. H. Paprocki, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 2015, vol. XXV/2, s. 162–200.
- Bujalowska B., *Hippokrates i jego recepcja w dziejach medycyny w Polsce: wybór materiałów z sesji naukowej, Toruń 12–13 września 1980 r.*, (w:) *Wkład starożytności, średniowiecza i renesansu w rozwój nauk medycznych*, red. W. Wróblewski, Toruń 1983, s. 32–43.
- Galen, *De victu attenuante*, przekł. J. Muszyński, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1982, t. XLV, s. 61–75.
- Galen, *Dobry lekarz jest jednocześnie filozofem*, przekł. M. Szarmach, „Filomata” 1990, nr 4, s. 449–458.
- Galen, *Jako lekarz doskonały jest zarazem filozofem*, przełożył W. Klinger, przedmową poprzedził A. Wrzosek, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1938, t. XVII, s. 255–266.
- Gogółkiewicz Cz., *Poglądy Hippokratesa na etykę lekarską*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1933, t. XIII, s. 232–251.
- Hipokrates, *Aforyzmy*, przełożył i opracował K. Głombiowski, Gdańsk 2013.
- Hipokrates, *O chorobie świętej*, przełożył W. Klinger, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1939–1947, t. XVIII, s. 290–294; 1948, t. XIX, s. 238–248.
- Hipokrates, *O sztuce [lekarskiej]*, przełożył W. Klinger, wstępem poprzedził A. Wrzosek, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1936–1937, t. XVI, s. 174–193.
- Hippokrates Sämtliche Werke* ins Deutsche übersetzt R. Fuchs, Bd. I–III, München 1895–1900.
- Hipokrates, *Wybór pism*, przełożył, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył M. Wesoly, t. I, Warszawa 2008.
- Klinger W., *Zyciorys własny*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 2015, vol. XXV/2, pp. 153–161.
- Korus K., *Nauka i studia nad filozofią*, (w:) *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, t. II, s. 895–905.
- Maćkowiak Z., Musielak M., *Adam Wrzosek. Życie i działalność*, Poznań 2000.
- Polska szkoła filozofii medycyny. Przedstawiciele i wybrane teksty źródłowe*, red. M. Musielak i J. Zamojski, Poznań 2010.

- Steffen W., *Pamięci Profesora Witolda Klingera*, „Meander” 1962, nr 9, s. 403–406.
- Szejnach W., *Przysięga i Przykazanie Hippokratesowe*, Warszawa 1931.
- Turasiewicz R., *Pisma medyczne: Corpus Hippocraticum*, (w:) *Literatura Grecji starożytnej*, red. H. Podbielski, Lublin 2005, t. II, s. 491–504.
- Wiszowata M., *Schludny wygląd, nienaganne obyczaje, czysta wiedza – idealny obraz antycznego lekarza*, (w:) *Czystość i brud. Higiena w starożytności*, red. W. Korpalska, W. Ślusarczyk, Bydgoszcz 2013, s. 309–321.